

De quan Siurana era Xibràna

Ezequiel Gort

Avui, suposem que els musulmans arribaren al nostre país cap a l'any 714, tot seguint les antigues vies romanes com a itinerari de conquesta; en el nostre cas, seguint la ruta Osca-Lleida-Tarragona.¹ Una altra versió, potser més llegendària, diu que l'actual Priorat va ser conquerit per un exèrcit musulmà que va saltar l'Ebre a l'alçada d'Ascó. Aquesta segona versió, tot i els components mítics, que veurem més endavant, qui sap si podria respondre també a una segona entrada,² o potser a l'ocupació definitiva de la zona, ja que Siurana va ser una demarcació depenent de Tortosa i el pas per Ascó seria més endavant, probablement, un camí habitual de comunicació.

Inicialment, els musulmans no devien ser massa nombrosos i sembla que només anaven a l'ocupació de les places importants, la qual cosa els devia obligar a deixar de moment àmplies bosses lliures. Aquest podria ser el cas de les terres de Montsant i les muntanyes de Prades. La llegenda, això, ho explica a la seva manera i diu que els moros, després de passar el riu per Ascó, es van internar al país fins que els sortí al pas un abat —el patriarca Lysio—, que anava acompanyat pels seus monjos portant processionalment una imatge de Santa Maria. Era la comunitat d'un suposat monestir, anomenat de "Senus Deo", i la imatge no era pas menys mítica: la de Santa Maria de Biclar. L'abat va convèncer els moros perquè respectessin Montsant com a lloc sagrat i així ho van fer, ocupant només les zones del voltant, mentre que alguns es van desviar cap a Gratallops.³

La presència d'una continuïtat de poblament a la zona sembla que ve garantida per la mateixa conservació del nom de Siurana, d'origen llatí i no pas àrab,⁴ o per la suposada presència de mossàrabs.⁵

L'ocupació efectiva del territori es devia fer més endavant, potser a partir de mitjan segle ix, o almenys devia ser llavors quan es va organitzar el territori.

Em baso en un document de 1154 segons el qual els musulmans de Siurana van afirmar als cristians conqueridors del lloc que, fins el dia que el seu castell va ser ocupat, ells l'havien tingut per espai de dos-cents vuitanta-quatre anys.⁶ Si aquesta notícia fos certa, portaria a considerar que la Siurana andalusina es va organitzar l'any 869. Evidentment, la data és molt hipotètica i cal entendre-la amb totes les reserves, però també cal dir que té un punt de versemblança perquè correspon a un moment de consolidació del sistema defensiu musulmà: un text tortosí de cap els anys 850-851 explica que s'havia preservat i reforçat la frontera,⁷ tot i que no diu on, per bé que s'entén que era davant els cristians i, si és així, podria referir-se perfectament a l'àrea de Siurana. El 884 es fortifica Lleida; el 896, Montsó; el 897 Balaguer.⁸

L'organització del territori de Siurana i la seva fortificació al llarg de la segona meitat del segle ix, doncs, sembla ben possible, ja que la demarcació tortosina, si fa no fa, s'havia de fortificar durant aquesta època, constituint en conjunt una línia defensiva que anava des de Lleida fins a Tarragona.

Siurana, en la seva primera època, no devia ser considerat un castell important, ja que no figura als textos musulmans coneguts de l'època, com és el cas de la Crònica del Moro Rasis, redactada cap a l'any 950, que en descriure aquesta zona de la frontera superior no fa esment de cap fortificació entre Tortosa i Tarragona i, en canvi, sí que esmenta alguns castells de la zona de Lleida.⁹ El primer esment documental que ara per ara conec de Siurana no és degut a una font musulmana, sinó cristiana, de l'any 1095.¹⁰

Segons Balanyà, l'únic text àrab on apareix Siurana, i encara de manera dubtosa, és en l'obra d'Iaqút, mort el 1229, que esmenta un lloc dit Xubrút, que descriu com un "castell molt fortificat situat a la costa d'Al-Andalus que és a dues jornades de Tortosa".¹¹ Aquest autor pensa que Xubrút es pot tractar d'una grafia incorrecta de Xabràna.

Siurana, com a districte fronterer que era, devia tenir un paper gairebé estrictament militar i, en aquest aspecte, és inqüestionable el seu pes, ja que va tenir prou efectivitat com per a retardar durant molt de temps l'avanç cristià.

I en va restar la fama d'aquest poder militar. N'és una bona mostra la Crònica de Bernat Desclot quan comenta la tornada precipitada de Ramon Berenguer III des de Mallorca a causa de l'atac dels almoràvits

sobre Barcelona. Diu que al comte li va arribar la notícia per mitjà, literalment, d'un "missatge li venc de Barcelona que tots los sarraïns de les muntanyes de Prades e de Ciurana e de tota la terra eren venguts assetjar la ciutat de Barcelona".¹² De fet, més que no pas els siuranencs, sembla que els assetjants de Barcelona venien de Lleida, però la referència a Siurana palesa fins a quin punt arribava la percepció del seu poder militar per part dels cristians.

La frontera es va organitzar a partir del castell de Siurana, situat al centre de la demarcació i envoltat de diverses línies de torres. Balanyà esmenta com a línia propera la formada per les torres a les actuals poblacions de la Morera de Montsant, Albarca, Ulldemolins, Prades, Alforja, la Mussara i l'Albiol, i un segon cercle, major, constituït pel Vilosell, Vimbodí, la Pobla de Cèrvoles, Falset, el Pradell de la Teixeta, Cabassers, el Lloar, la Palma, la Torre de l'Espanyol i Vinebre. Hi hauria torres també a Alcover, l'Arbolí, Bellmunt del Priorat, les Borges del Camp, Colldejou, la Figuera, Margalef de Montsant, la Torre de Fontaubella i Vilanova de Prades.¹³

Si situem tots aquests llocs actuals sobre un mapa, ens adonarem de la considerable extensió del territori de Siurana, una extensió que ve confirmada per l'esmentat document de 1154, que n'assenyala els límits amb una relativa precisió, així com d'altres documents dels primers temps cristians, que fan concrecions més puntuals i molt importants per a refer el territori.

Les confrontacions conegudes de 1154 eren les següents:

"... de part de la Ribera que devia anar lo terme de Siurana axí com la carrera va, la qual ve de Lleyda e traspassa sobre la muntanya de Flix, e travessa e fer al torm del guall, e puja sobre la serra, e pren Jubalfader, e passa per la serra e va a ferir a Bas, e devalla en tro al riu de Siurana e passa per les Penyeres, e pren les penes roges e passa per la font de la Pedrinera, e va dret e fir en aquella serra sobre lo torrent de Mitjanes, e puja de aquí avant en tro en aquelles penes altes de Labaria, e passa per aquelles penes e davalla per aquell lloch qui es dit Alguariol e ve en tro en la pedra fita, e pren tot lo semontà de Mont-roig e hix de dret dejús la font de Botarell e passa per la semuntà que és entre Reus i Munterol, e va per la drecera en tro al Cuguol e fir en tro al pont de Goy, e traspassa Francolí e pujà per lo trescoll del puig de Alilla, e davalla per lo torrent de Anguera e passa per lo Prat de la Guàrdia e fir al coll de Gemenells e passa per los tormos roigs sobre Vimbodí, e hix al puig qui és dit Orella de Polin e fir en Riudeset e entra per tot Riudeset en tro a la via que ve de Lleyda e travessa amunt e traspassa per la vall de Juncosa e per lo semuntà del puig de Gralla, e hix al Pinatell, que és en la carrera de Lleyda, e retorna en aquelles muntanyes davant lo termenal de Flix".¹⁴

Aquesta considerable extensió, a cavall de les actuals comarques de la Ribera d'Ebre, el Priorat, les Garrigues, la Conca de Barberà, el Camp de Tarragona, tal vegada contribuï a la llegenda que li atribueix ésser un "regne".

Siurana, evidentment, no va passar de ser un castell fronterer i no va assolir mai la categoria de ciutat, però, tot i així, es coneix un cadí (jutge musulmà) que hi actuava en temps del almoràvits, dit Abu-l-'Abbàs Àhmad ibn Muhàmmad ibn Hudàil al-Ansarí, i un escriptor, no identificat, que portava el gentilici d'ax-Xabraní.¹⁵

Pel que fa a l'organització d'aquest territori, cal pensar en una divisió en alqueries, repartides sota l'esguard protector de les torres, en rafals... Per ara, en tenim molt poques notícies. Per exemple, coneixem l'existència d'un rafal a la Morera de Montsant,¹⁶ d'una almúnia a Albarca...¹⁷

En general, fa l'efecte que la majoria dels assentaments de població cristiana ho feren sobre estructures musulmanes, com podria ser el cas de la Figuera, que sembla correspondre a un lloc nomenat Gibolhoder; o el cas de la Morera de Montsant, amb un nom prou evocador; o bé Albarca, o Margalef de Montsant, o Cabassers... Els mateixos termes, en alguns casos, podrien respondre a delimitacions anteriors. El millor exemple pot ser el marquesat de Siurana, o bé, en aquesta mateixa zona, la baronia d'Entença.¹⁸ Però també a nivell local. Per exemple, a jutjar només pels pocs textos que ens han pervingut, fa l'efecte que el terme del Pradell de la Teixeta és anterior a la formació de la vila cristiana,¹⁹ i no és pas l'únic cas.

Pel que fa a l'estructura econòmica, es pot pensar en les terres de conreus i les hortes a l'entorn de la vall dels rius Montsant i Siurana on probablement hi hagué molins, citats, si més no, de manera genèrica a la

documentació cristiana dels primers temps i on, més endavant, hi hagué una notable tradició molinera. Però, sobretot, degué predominar la ramaderia. Per exemple, el topònim de Margalef de Montsant derivaria de marj o "lloc de pastura".²⁰ Hom deia que els emprius de Siurana, esmentats a la documentació des dels primers temps, tenien un origen musulmà...²¹ Una altra font de riquesa era la mineria. El plom que s'extreia de les mines de Bellmunt era exportat a tot el món.²² I, finalment, el bosc, que havia de ser molt extès i, per tant, el seu aprofitament.

El bosc obac i els moltíssims racons de Montsant feien d'aquest indret un desert perfecte, segons l'ideal cristià de l'eremitisme, amb l'al·licient afegit de ser encara un territori en mans infidels. El llegendari aquí ens aporta alguns exemples, fins i tot de ben antics. A principis del segle XIV hom va registrar la vida i miracles de Ramon de Vallbona, un eremita que va rebre diverses visites dels musulmans que li destruïren l'eremitori i el van prendre lligat de mans fins el castell de Siurana on va ser tractat cruelment, però ell passà les proves i no renuncià a la fe.²³

En algun cas, els musulmans aprofitarien els eremites, com explica una altra llegenda, que diu que quatre ermitans de Montsant es van saber guanyar l'admiració i el respecte dels moros de Siurana, però que aquests els van imposar la condició de vigilar els camins i fer senyals al castell.²⁴

Anem ara al castell. La llegenda el presenta com una gran fortalesa, erigida de torres, amb palaus i grans sales nobles, on transcorria la vida palatina dels reis i on es feien grans festes cortesanes.

La realitat se'ns presenta ben diferent. De tota l'obra que resta del castell, avui només hi ha alguns murs de tancament que hom suposa musulmans, i la resta és clarament posterior.²⁵

Això fa que –fora de la fantasia de la llegenda que l'envolta– sigui difícil d'esbrinar com podia ser en aquella època, físicament, el castell.

Siurana, de fet, constitueix una formidable fortalesa natural, protegida en tot el seu entorn per uns cingles que eren del tot inabastables per a la gent i les armes de l'època, tret d'una estreta llenca de terra per on passa el camí que l'uneix a la resta del muntanyam. Fer el reducte inexpugnable, doncs, només consistia a protegir acuradament aquest pas. I és just en aquest punt on s'alçava, es diu, un gran castell que protegia i impedia l'accés al nucli de la vila.

És possible creure que, de fet, potser es tractaria, bàsicament, d'una zona de refugi per als musulmans de la contrada, protegida per uns pocs elements defensius, però suficients, per a fer impracticable els camins d'accés. Això sí, es tractava, pel que sembla, d'uns murs d'un gruix considerable. Rere aquesta fortificació, hi devia haver la resta de dependències militars i administratives, i un nucli de població que qui sap si només va ser utilitzat com a hàbitat permanent en els darrers temps de la presència musulmana a la contrada.

Aquest "gran castell", després –probablement ampliat, o almenys refet, pels cristians–, es va convertir en la fortalesa que avui en part encara podem admirar, tot i la seva malaurada destrucció en els temps moderns. Disposa, en primer terme, d'un vall excavat a la roca rere el qual s'aixeca un gran mur de carreus.

Avui queda visible una única habitació coberta, la base d'una torre a la part sobirana, diverses restes de murs carreuats (corresponents a les fortificacions i les habitacions, datables en diverses èpoques), algunes sitges excavades a la roca i gairebé res més, tret d'un detall inquietant que ha mantingut viva la llegenda del castell i que sempre ha atret l'atenció del visitant: un senyal a la roca, a frec del precipici i tocant el mur exterior del castell (per la banda de la vila), que es diu que va deixar el cavall de la reina mora en voler evitar la caiguda mortal.

La llegenda –alimentada per aquest senyal perenne–, el fet de constituir el darrer baluard musulmà a Catalunya, la seva altívola i recòndita situació que el fan un indret excepcional, així com la posterior utilització del castell com a presó per a grans personatges, han revestit Siurana amb una aurèola mítica que es fa difícilment destriable de la realitat històrica. Aquí la contalla s'agermana profundament amb la història. Diu la llegenda que en els temps del comte Ramon Berenguer IV tot Catalunya va passar a ser un domini cristià. Amb una sola excepció, que era el regne de Siurana, on residia el darrer rei moro, dit Almemoniz, i una reina de singular bellesa, anomenada Abdelàzia.

Poc a poc, per mitjà de grans combats –al més memorable dels quals es diu que el rei Almemoniz hi va deixar la pell– i esforços, els cristians van anar conquerint el regne fins que va arribar un dia que només restava indòmita la fortalesa més encimbellada, Siurana.²⁶

Fins assolir aquest moment, la conquesta del territori va ser penosa i difícil. Més ho havia de ser ara quan s'enfrontaven amb l'os més dur. L'empresa, però, s'ho valia. I, a més, els guerrers estaven delerosos de trobar aquella reina que les contalles feien extremadament bella. Res no els pararia, tot i que l'empresa era quasi impossible. Durant molt de temps els cristians van assetjar el castell, i es diu també que hi va haver grans i cruents combats on els cristians sempre es van estavellar en els murs impenetrables de Siurana, que se'ls seguia mostrant infranquejable, i la reina, lluny dels seus ulls.

Es diu que mai no haguessin pogut vèncer l'obstinada resistència móra si a Siurana no hi hagués hagut un traïdor. Un acabat jueu de la vila va pretendre salvar els seus béns a canvi de lliurar el lloc a l'enemic. Els cristians, és clar, es van avenir a tot el que ell volia si els franquejava el pas del castell. Una altra cosa seria el compliment. El jueu els va fer prometre que a més dels seus béns també respectarien les vides i els béns dels altres jueus siuranencs; però els cristians, una vegada es van fer amb les claus de la vila, hi entraren a mata-degolla i van provocar una horrorosa carnisseria de la qual ben pocs se salvaren. Tot va ser destruït.

El jueu traïdor contemplà l'esgarrifós espectacle des d'un lloc segur, a la Siuranella, a l'altra banda del fondal de la Gritella. Ell s'havia salvat, però va haver de veure com el foc ho devorava tot. Aleshores, els va maleir, i va maleir la vila, de tal sort que els cristians no es podrien beneficiar d'aquesta iníqua conquesta perquè Siurana ja no tornaria a ser mai més allò que va ser durant la senyoria dels moros.

Mentrestant, Abdelàzia era tan segura de la impermeabilitat del seu castell, que es diu que quan els cristians entraren a la fortalesa, la reina estava celebrant una festa a una de les sumptuoses sales del palau, on hi assistien els més nobles siuranencs. Ben bé els arribava la remor del combat, però no els preocupava perquè estaven segurs que els cristians mai no podrien entrar. La reina, però, no comptava amb la traïció del jueu. Fins que una sageta va penetrar per una finestra i es va clavar sobre la taula, davant la mirada incrèdula dels comensals. Ja era massa tard i tot era perdut. La reina, que tant havia defensat Siurana, ara, tot i que semblava inevitable, no es podia permetre caure a les mans de l'enemic i per això, i sobre el seu cavall blanc, va passar uns moments davant la vista dels cristians que la volien prendre i, tapant els ulls al cavall, es va llançar pel cingle.

Però en el darrer moment abans del salt, el cavall se n'adonà del que passava i va intentar frenar, va clavar la peül·la a terra fins enfonsar-la a la roca, però tot i així no va poder evitar la fatalitat. El senyal inesborrable d'aquesta acció desesperada ens recorda encara avui la gesta.

Es diu que uns dies després de la conquesta, el cos de la dissortada reina va ser pujat a Siurana, però no era cristiana i, per això, el seu cos no podia ser introduït a l'interior de l'antiga mesquita perquè ara havia estat consagrada església i dedicada a Santa Maria, ni per la mateixa raó no podia ser enterrada al nou cementiri cristià. De manera que se li va fer una sepultura especial, a la paret del temple, com corresponia a una persona de tan alta nissaga, però a la banda de fora i no pas a l'interior. Aquesta sepultura, avui, encara existeix.

La reina va restar a Siurana i pot ser que el seu esperit no hagi abandonat mai la muntanya, perquè també es diu que durant les nits tenebroses hom encara pot sentir a la llunyania els gemecs de la dissortada Abdelàzia.

La visió d'aquests fets van causar tal impacte al jueu traïdor que va quedar allí mateix petrificat, i es diu que avui encara es pot contemplar un gran roc que guarda les faccions del rostre del traïdor per a memòria de totes les generacions futures.

Fins aquí tot és llegenda. Vegem-ne ara, breument, la història. El primer intent sobre Siurana va ser el 1146. En aquest any, el 17 de febrer, Berenguer Arnau va rebre el castell i la vila de Siurana, amb tots els seus termes, amb la reserva d'una cinquena part per a l'orde del Temple.²⁷ Aquesta donació permet suposar un primer intent de conquesta de les muntanyes. Un intent que, cas de realitzar-se –no se'n té cap notícia–, havia de fracassar. Les serralades de Prades i de Montsant es devien mostrar encara impenetrables i el

comte sobirà va preferir esmerçar tot l'esforç a l'ocupació d'altres territoris de més interès estratègic, com eren les zones de Tortosa i de Lleida, esdevinguda el 1148 i 1149 respectivament. Siurana, d'aquesta manera, restava closa a l'interior dels dominis catalans, podia ser assaltada pels quatre costats i, de fet, tot ja era una simple qüestió de temps.

Després de la conquesta de Lleida i de Tortosa, es va emprendre immediatament la conquesta de Siurana, avançant per les Garrigues, per la Conca de Barberà, per l'Albiol i la Mussara, on, en el lloc on es divideixen les aigües entre la vall de la Selva del Camp i de Mascabrès, diu la llegenda que hi hagué una gran batalla que va donar una gran victòria als cristians. Avui el lloc encara és conegut com "el coll de la batalla", i la banda de la serra, des d'on lluitaren els musulmans, s'anomena "Cara del moro".²⁸

També es penetrà al Priorat des dels colls de la Teixeta i d'Alforja. El 1153 tots eren a l'entorn de Siurana.²⁹ El castell va ser assetjat. El setge va ser llarg –hi ha qui diu que va durar mig any– i no se sap el dia exacte de la fi. La data, doncs, és insegura i cal situar-la entre 1153 i 1154. En qualsevol cas, és segur que en el mes de setembre de 1154 la vila ja portava un cert temps a mans de Bertran de Castellet.

Pel que fa els cruentos combats que diu la llegenda, són possibles, donat el llarg temps que se suposa que va durar el setge, però no són pas segurs, com tampoc no ho són l'assalt ferotge i la gran carnisseria. Siurana, aleshores, difícilment podia ser presa per les armes –els espadats que l'envolten ho feien gairebé impossible–, però per la mateixa raó els defensors no tenien cap mena d'escapatòria, malgrat les llegendes que atribueixen al castell uns fabulosos passadissos subterranis pels quals, fins i tot, es diu que s'hi podia passar dalt de cavall, a galop, i que així es podia anar amb rapidesa des de Siurana fins a Prades, a l'Albiol o fins a Escornalbou.

A la pràctica, l'operació militar es devia reduir a un setge prolongat i potser a alguns combats més o menys esporàdics i de poca transcendència. Siurana, en no tenir cap possibilitat de rebre ajuda exterior, havia de caure, lògicament, sense lluita, per mitjà d'una rendició que devia permetre la sortida més o menys pacífica dels musulmans. Si hagués estat d'una altra manera, no sembla possible que alguns siuranencs haguessin pogut emigrar cap a Tortosa i València, tal com sembla que van fer.

La fi històrica, doncs, i fins allà on es pot albirar, és ben diversa d'allò que diu la llegenda. Malgrat això, però, no s'ha d'oblidar que per aconseguir fer-se amb les muntanyes de Siurana i de Montsant, així com per fer possible el setge final, va caldre unir els esforços dels millors guerrers de l'època durant ben bé tres anys. Aquesta consideració, per ella mateixa, és una prova indiscutible de la dificultat que havia de comportar una empresa tal i justifica plenament el caire èpic de la llegenda. No en va, diu McCrank que la regió a l'entorn de Tarragona va ser, durant més d'un segle, i fins la conquesta de Lleida i Tortosa, i de la marca tortosina de Siurana, una de les fronteres més durament disputades de la península Ibèrica.³⁰

Però els musulmans no van desaparèixer del Priorat. Sembla que hi restà algun reducte que va lluitar fins cap a 1170, malgrat que algun autor consideri això una altra fantasia. Penso, però, que en aquest cas no es tracta de cap llegenda.³¹ És fantàsica, tanmateix, l'atribució del lloc, o llocs, on es va combatre: s'ho atribueixen els dos colls de la "batalla", esmentats més amunt, així com també Escornalbou.

Després de pacificada la zona, només hi ha notícia de la presència d'alguns musulmans a la banda de la baronia d'Entença com a població afincada allí, mentre que per la banda del comtat de Prades, i per tant, a Siurana, potser els musulmans van abandonar totalment el territori, o almenys no se'n coneix cap notícia.

NOTES

¹ BALANYÀ, Pere. "La influència àrab al Baix Camp", dins *L'Aleixar: 8è centenari*, p. 73.

² SALRACH, Josep M. "El procés de feudalització", dins *Història de Catalunya*, v. II p. 121, comenta que és possible que cap a 717-718 alguna de les campanyes militars del valí al-Hurr afectés la zona més oriental de l'Ebre, la part costanera compresa entre Tortosa, Tarragona i Barcelona.

³ Segueixo la versió publicada per BIARNÈS, Carmel. *Moros i moriscos a la Ribera d'Ebre (710-1615)*, p. 9-10.

⁴ El nom derivaria de Severiana (Ilatí), que passà a Xibràna (àrab) i després a Siurana (BALANYÀ, Pere. *Els musulmans a Catalunya (713-1153)*, p. 99).

- ⁵ BALANYÀ, Pere. *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, p. 21.
- ⁶ TODA, Eduard. *Història d'Escornalbou*, p. 41-43.
- ⁷ BALLESTIN, Xavier, "Tortosa i la frontera amb els cristians", dins *Catalunya romànica*, v. XXVI p. 36.
- ⁸ BALANYÀ, Pere. *Crònica política de la pre-Catalunya islàmica*, p. 40.
- ⁹ VILADRICH, Mercè. "La Catalunya nova segons un manuscrit inèdit de la Crònica del Moro Rasis", dins *Medievalia*, 9, p. 262.
- ¹⁰ ALVAREZ, Carme. *La Baronía d'Òdena*, p. 67, doc. núm. 27: Et terminum supradictum kastrum... circi in chacumin[a] montis Karbonera vel in kastrum Siurana.
- ¹¹ BALANYÀ, Pere. *Els musulmans a Catalunya...*, p. 60.
- ¹² DESCLOT, Bernat. *Crònica*, cap. XXIX.
- ¹³ BALANYÀ, Pere, *L'islam a Catalunya...*, p. 73-77.
- ¹⁴ TODA, Eduard. *Història d'Escornalbou*, p. 41-43. Segons Ciurana, Jaume. Aportació a la història. Ciurana, p. 36, Toda va transcriure aquest document a partir d'un trasllat fet el 1283 i conservat a Poblet. D'aquest mateix document, a Sevilla es conserva un trasllat fet el 1526 (Archivo Ducal de Medinaceli (ADM), Lligall n. 21, doc. n. 377) que presenta algunes variants poc importants (com, per exemple, llegir "al Cuguol" a la versió de Toda i "Alcover" a la versió de Sevilla) que podrien ser degudes a una deficient transcripció d'un mateix document original perdut. De tota manera, també cal dir que alguns autors consideren aquest document suspecte, així com un altre de semblant datat en 1173 (Ramos, Les muntanyes de Prades a l'inici del regnat de Jaume II de Catalunya Aragó (1291-1300), p. 16). Pel que fa a aquest segon document, les confrontacions presenten un terme més reduït, potser més d'acord amb els interessos d'aquell moment i, per tant, menys fiable que el de 1154. Bofarull, Colecció de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón, v. 8, doc. núm. XIV, p. 48-51. Un detall interessant és el següent: Falcet est de termino Ciurane et sarraceni de Ciurana vendiderunt illud hominibus de Carcie et homines de Carcie addiderunt termino suo.
- ¹⁵ BALANYÀ, Pere, *L'islam a Catalunya...*, p. 58-59.
- ¹⁶ MORERA, Emili. *Tarragona Cristiana*, v. I, p. XXXVI, doc. núm. 37.
- ¹⁷ CATALÀ, Pere. *Els castells catalans*, v. IV, p. 449.
- ¹⁸ *Miquel*, Liber Feudorum Maior, v. I (Barcelona, 1945) doc. núm. 249. ROMERO, "El señorío catalán de los Entenza", dins *Historia, Instituciones, Documentos*, 4 (Sevilla, 1977), p. 61, doc. núm. 2. El text és el següent: hec autem castra cum omnibus eorum pertinenciis et utilitatibus et terminis, quos tempore sarracenorum habuerunt, commendo et dono per feudum.
- ¹⁹ El 1179 va ser donat "tot aquell lloc desert nomenat Pradells". Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, "Index Vell", f. 264r. Un document de 1173, però, diu Pradell est de termino Ciurane. Bofarull, Colecció, v. 8, doc. núm. XIV, p. 49.
- ²⁰ BALANYÀ, Pere. *L'islam a Catalunya...*, p. 81.
- ²¹ ADM, Ms. Llobet, f. 136v.
- ²² BALANYÀ, Pere. *L'islam a Catalunya...*, p. 94.
- ²³ PIQUER, Josep Joan. *Cartulari de Vallbona (1157-1665)*, doc. núm. 11, p. 16.
- ²⁴ GORT, Ezequiel. *Història de la cartoixa d'Escaladei*, p. 15.
- ²⁵ BOLÒS, Jordi. "Castell de Siurana", dins *Catalunya romànica*, v. XXI, p. 387-388.
- ²⁶ Les llegendes a l'entorn de la conquesta de Siurana han estat força divulgades, en especial la del salt de la reina mora, i n'existeixen diverses versions en prosa i, fins i tot, en vers. Per a una síntesi de les diverses aportacions escrites des de mitjan segle XIX, vegeu FORT, Eufemià. *Notícia de Siurana de Prades*, p. 133-138. Pel que fa a la present versió, no correspon a un text concret dels existents, sinó que es tracta d'una reelaboració feta a partir de les diverses fonts per tal de tenir-ne una visió de conjunt.
- ²⁷ BOFARULL, Colecció..., v. 4, p. 112-113.
- ²⁸ IGLÉSIES, Josep, *La restauració de Tarragona*, p. 36-37. Existeix un segon "coll de la batalla", entre Cabassers i la Palma d'Ebre. BIETE, Vicenç. *Cabacés, un poble al peu de Montserrat*, p. 117. Segons aquest autor, però, la batalla a què fa referència seria cap a 1170, cosa que, segons una altra versió, també s'atribueix al primer cas, i encara també a Escornalbou.
- ²⁹ Sobre els camins de la conquesta i els seus protagonistes, la bibliografia és àmplia. Podeu consultar, per exemple, FONT RIUS, Josep M. *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, 3v.; FORT, Eufemià, Op. cit.; IGLÉSIES, Josep, Op. cit...
- ³⁰ MCCRANK, Lawrence. "La restauración eclesiástica y reconquista en la Cataluña del siglo XI: Ramon Berenguer i y la sede de Tarragona", dins *Analecta sacra Tarraconensia* (1980), p. 5.
- ³¹ FONT RIUS, Josep M. Op. cit, v. I, doc. núm. 138, p. 196-198. En parla ZURITA, Jerónimo. *Anales de la Corona de Aragón*, Llib. II, cap. XXX; BLANC, Josep. *Arxiepiscopologi de la santa església metropolitana i primada de Tarragona*, v. I, p. 95-96. Entre els autors actuals, FONT RIUS, Josep M. Op. cit, v. III, p. 113; CABESTANY, Joan F. *Els primers comtes reis*, p. 75. Altrament, cal tenir present, com a possible prova, la tardana colonització del Priorat i de la part muntanyosa del Camp de Tarragona, ja que podria estar relacionada amb aquestes lluites residuals.

(Text basat en una conferència feta per Ezequiel Gort al Palau Robert de Barcelona el 22 de juliol de 1998. Publicat sobre paper a *La Carxana*, núm.4 Albarca, 1998)